

УДК 332.142.4:338.43

В. А. Іванченко,
к. ю. н., Віце-президент благодійного фонду "Рідне місто моє", м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-4620-0268>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.11.131

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ СФЕРИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

V. Ivanchenko,
PhD in Law, Vice president of the Charitable Foundation Charity Fund "My Hometown", Kyiv

SOCIAL DIMENSIONS OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN UKRAINE

Виявлено, що в умовах російської збройної агресії, окупації частини території та часткової руйнації матеріально-технічної бази галузей важкої індустрії зростає роль сфери природокористування у соціально-економічному піднесенні національного господарства. Встановлено, що сфера природокористування передбачає господарське освоєння природно-ресурсного потенціалу та його залучення у переробні ланки продуктових ланцюгів, що в нинішніх умовах виступає вагомим чинником зростання зайнятості населення та підвищення рівня доходів місцевих мешканців. Доведено, що ключовою ланкою сфери природокористування виступають сільське, лісове та рибне господарство, котрі є структуроутворюючими секторами сільської економіки та базовими детермінантами сільської зайнятості і отримання доходів місцевими мешканцями. Дослідження показали, що у 2010—2021 роках у динаміці номінальної середньомісячної заробітної плати у сільському, лісовому та рибному господарстві спостерігається висхідна тенденція, що в основному зумовлено інфляційно-девальваційними процесами, а не зростанням рівня реальної заробітної плати, підтвердженням чого є динаміка середньомісячної заробітної плати у порівнянних цінах на початок 2010 року. Встановлено, що у 2010—2021 роках у динаміці зайнятості у сільському, лісовому та рибному господарстві має місце низхідний тренд, що зумовлено підвищенням рівня автоматизації, цифрової трансформації та механізації сільськогосподарського виробництва, а також укрупненням державних лісових господарств. Виявлено, що посилення позицій великих агроформувань у сільській місцевості, які відзначаються високим рівнем автоматизації та механізації, зменшує потребу у робочій силі та потенційно створює ризики для зниження сільської зайнятості. Обґрунтовано, що зростання зайнятості сільського населення, а також підвищення рівня доходів мешканців сіл залежить від розбудови матеріально-технічної бази біоенергетичного сектора лісового господарства, котра забезпечить утилізацію лісосічних відходів, і від нарощення потужностей у сфері органічного сільськогосподарського виробництва. Доведено, що для підвищення рівня заінтересованості постійних лісокористувачів в утилізації матеріально-речової субстанції неліквідної деревини держава має інституціоналізувати комплекс фінансових преференцій, що зробить біоенергетичний бізнес вигідним видом діяльності для суб'єктів лісгосподарського підприємництва і позитивно вплине на зайнятість сільського населення та рівень доходів сільських домогосподарств.

It is found that in the context of Russian armed aggression, occupation of part of the territory and partial destruction of the material and technical base of heavy industry, the role of the sphere of nature management in the socio-economic development of the national economy is growing. It is established that the sphere of natural resource management involves the economic development of natural resource potential and its involvement in the processing links of product chains, which in the current conditions is a significant factor in the growth of employment and increase in the level of income of local residents. It is proved that agriculture, forestry and fisheries are the key link in the sphere of natural resources management, which are the structuring sectors of the rural economy and the basic determinants of rural employment and income generation by local residents. Studies have shown that in 2010—2021, the dynamics of nominal average monthly wages in agriculture, forestry and

fisheries showed an upward trend, which was mainly due to inflationary and devaluation processes rather than real wage growth, as evidenced by the dynamics of average monthly wages in comparable prices at the beginning of 2010. It has been established that in 2010—2021, there was a downward trend in the dynamics of employment in agriculture, forestry and fisheries, due to an increase in the level of automation, digital transformation and mechanisation of agricultural production, as well as the consolidation of state forestry. It is found that the strengthening of the position of large agricultural formations in rural areas, which are characterised by a high level of automation and mechanisation, reduces the need for labour and potentially creates risks for a decline in rural employment. It is substantiated that the growth of rural employment, as well as the increase in the level of income of rural residents, depends on the development of the material and technical base of the bioenergy sector of forestry, which will ensure the utilisation of logging waste, and on the increase in the capacity of organic agricultural production. It is proved that in order to increase the level of interest of permanent forest users in the utilisation of the material substance of illiquid wood, the state should institutionalise a set of financial preferences that will make the bioenergy business a profitable activity for forestry business entities and will have a positive impact on rural employment and the level of income of rural households.

Ключові слова: природокористування, природні ресурси, зайнятість, заробітна плата, сільські території, соціальні виміри.

Key words: nature management, natural resources, employment, wages, rural areas, social dimensions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сфера природокористування в останні роки набула ще більшої вагомості для розвитку національного господарства у зв'язку зі збройним вторгненням російських агресорів на територію нашої країни. Особливо важливе значення сфера природокористування має для розвитку мережі сільських територіальних громад, оскільки саме сільські території виступають основним ареалом концентрації природної сировини та корисних властивостей природних біогеоценозів. Магістральною ланкою сфери природокористування є сільське, лісове та рибне господарство, котрі забезпечують залучення природних ресурсів у відтворювальний процес та створюють левову частку робочих місць у сільській місцевості. Виходячи з природно-ресурсних передумов розвитку перерахованих галузей та структурних зрушень у національній економіці, саме ці галузі можуть стати ключовими ланками сільської економіки та підвищити соціальні стандарти життя сільського населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В українській економічній літературі в останні десятиліття активізувалися дослідження, які пов'язані з розглядом соціальних аспектів розвитку сфери природокористування, в першу чергу сільського, лісового та рибного господарства. Особлива увага приділяється підвищенню рівня оплати праці зайнятих в цих видах діяльності працівників та створенню додаткових робочих місць в даних ланках сільської економіки. Також сформовані авторські підходи щодо підвищення вагомості сільського, лісового та рибного господарства в соціально-економічному піднесенні сільських територій.

Зокрема, Л. Кольоса переконана, що сільські територіальні громади можуть отримувати від використання природних ресурсів як прямий, так і непрямий економічний ефект. Прямий економічний ефект можна отримати через перерахування частини рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у місцевий бюджет. Непрямий економічний ефект утворюється внаслідок використання природної сировини та несиловинних корисностей природних комплексів у відтворювально-

му процесі місцевої економіки і проявляється у створенні додаткових робочих місць, зростанні самозайнятості та нарощенні обсягів доданої вартості [4, с. 48]. Виходячи зі структури природно-ресурсного сектора сільської економіки, можна стверджувати, що основними ланками, котрі забезпечують найбільшу кількість робочих місць на селі, виступають сільське, лісове та рибне господарство. Водночас актуальною є проблема підвищення рівня оплати праці працівників названих ланок сільської економіки, що водночас і формує рівень життя сільських територіальних громад.

Актуальність вирішення проблеми зайнятості та оплати праці в сільському, лісовому та рибному господарстві підтверджується думкою А. Андрющенко. Згідно даної думки, рівень заробітної плати в сільському господарстві є найнижчим серед усіх галузей економіки України. Це один з основних чинників міграції населення із сільської місцевості в місто. Це значною мірою зумовлено низьким рівнем продуктивності праці внаслідок високої частки ручної праці, низького рівня механізації виробничих процесів, використання морально-застарілих зразків техніки і технологій [1, с. 71]. Водночас посилення позицій великих агроформувань у сільській місцевості, які відзначаються високим рівнем автоматизації та механізації, зменшує потребу у робочій силі та потенційно створює ризики для зниження сільської зайнятості. У лісозабезпечених регіонах в частині підвищення рівня зайнятості сільських мешканців виступає розвиток лісгосподарського та рибгосподарського підприємництва. Саме розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу перерахованих видів підприємництва дасть змогу компенсувати зменшення рівня сільської зайнятості, зумовлене посиленням позиції великих сільськогосподарських товаровиробників, діяльність котрих відзначається високим рівнем автоматизації та механізації.

Високим рівнем прикладної спрямованості відзначається підхід В. Голяна. Згідно даного підходу незадовільний рівень сільської зайнятості та невисокий рівень доходів сільських мешканців зумовлений відсутністю цілеспрямованої та послідовної політики державної і регіональної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо диверсифікації сільської економіки через активізацію розвитку сільського туризму, водогосподарського та лісгосподарського підприємництва, що дало б можливість сформуванню нових центрів соціально-економічного піднесення села наряду з аграрним бізнесом [3]. Тобто В. Голян пропонує

подолати багаторічний світоглядний рудимент відповідно до якого соціально-економічне піднесення села ув'язувалося виключно з розвитком сільського господарства і не використовувався потенціал екосистемних послуг природних біогеоценозів.

В умовах широкомасштабного вторгнення на територію України російських загарбників, посилення вагомості природно-ресурсного сектора в соціально-економічному піднесенні країни в цілому виникає необхідність з нових позицій розглянути соціальні виміри сфери природокористування, щоб виявити причини підвищення результативності впливу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на темпи соціально-економічного піднесення села.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є розгляд соціальних вимірів сфери природокористування в Україні, зокрема причин покращення рівня зайнятості та підвищення рівня оплати праці у сільському, лісовому та рибному господарстві з врахуванням викликів воєнного часу та структурних зрушень у національному господарстві в цілому.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сільське, лісове та рибне господарство виступають структуроутворюючою ланкою сфери природокористування і є базовим елементом сільської економіки. Саме ці види діяльності забезпечують використання природних ресурсів у відтворювальному процесі та визначають динаміку зайнятості у сільській місцевості. Одним з критеріїв результативного використання природних ресурсів у названих видах діяльності також виступає рівень оплати праці найманих працівників, що у підсумку і визначає рівень життя в секторі сільських домогосподарств. Середньомісячна заробітна плата в сільському, лісовому та рибному господарстві в період з 2010 по 2021 року відображала тренд зростання. Так у 2010 році даний показник становив 1,47 тис. грн, у 2011 році — 1,85 тис. грн, у 2012 році — 2,09 тис. грн, у 2013 році — 2,34 тис. грн, у 2014 році — 2,56 тис. грн, у 2015 році — 3,31 тис. грн, у 2016 році — 4,20 тис. грн, у 2017 році — 6,06 тис. грн, у 2018 році — 7,56 тис. грн, у 2019 році — 8,86 тис. грн, у 2020 році — 9,76 тис. грн, у 2021 році — 12,29 тис. грн. У 2021 році порівняно з 2013 роком середньомісячна заробітна плата в сільському, лісовому та рибному господарстві зросла на

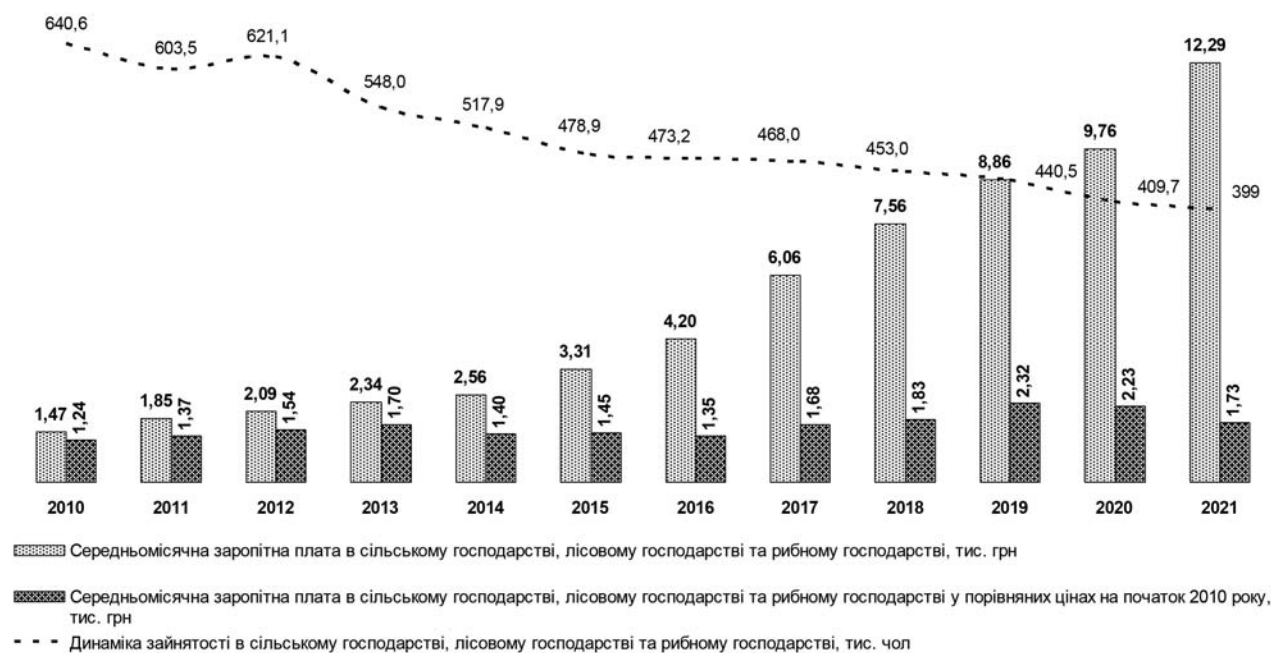

Рис. 1. Зайнятість та рівень оплати праці у сільському, лісовому та рибному господарстві України у 2010—2021 роках

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

9,95 тис. грн або у 5,25 рази. У 2021 році порівняно з 2016 роком середньомісячна заробітна плата в сільському, лісовому та рибному господарстві зросла на 8,09 тис. грн або у 2,92 рази (рис. 1).

Водночас на відміну від динаміки номінальної середньомісячної заробітної плати працівників сфери сільського, лісового та рибного господарства у динаміці середньомісячної заробітної плати у порівнянних цінах на початок 2010 року спостерігаються хвилюподібні тренди. Середньомісячна заробітна плата в сільському, лісовому та рибному господарстві у порівнянних цінах на початок 2010 року в період з 2010 по 2021 рік відображала тренд до зростання, однак у 2014 і 2020 роках відбулося зниження даного показника на фоні валютних та інфляційних коливань. Так у 2010 році даний показник становив 1,24 тис. грн, у 2011 році — 1,37 тис. грн, у 2012 році — 1,54 тис. грн, у 2013 році — 1,70 тис. грн, у 2014 році — 1,40 тис. грн, у 2015 році — 1,45 тис. грн, у 2016 році — 1,35 тис. грн, у 2017 році — 1,68 тис. грн, у 2018 році — 1,83 тис. грн, у 2019 році — 2,32 тис. грн, у 2020 році — 2,23 тис. грн, у 2021 році — 1,73 тис. грн. У 2021 році порівняно з 2013 роком середньомісячна заробітна плата в сільському, лісовому та рибному господарстві у порівнянних цінах на початок 2010 року зросла на 0,03 тис. грн або у 1,02 рази. У 2021 році порівняно з 2016 роком середньомісячна заробітна плата в сільському, лісовому та рибному господарстві у порівнянних

цінах на початок 2010 року зросла на 0,38 тис. грн або у 1,28 рази.

Номінальне зростання заробітної плати працівників сфери сільського, лісового та рибного господарства у 2010—2021 роках пояснюється тим, що аграрний сектор поступово став основною структуроутворюючою ланкою національного господарства в цілому, а суб'єкти лісогосподарського підприємництва в 2021 році різко збільшили рівень капіталізації у зв'язку з прискореними темпами зростання цін на деревину. Виходячи з наявної ситуації, можна стверджувати, що одним з головних засобів підвищення ефективності використання трудових ресурсів та подолання соціальної напруги в зв'язку з масовим безробіттям та низьким прожитковим рівнем більшості населення повинно стати належне законодавче врегулювання неповної зайнятості населення [2, с. 20]. Прикметною рисою оплати праці у сфері сільськогосподарського виробництва є те, що останнім часом оплата праці зростає вищими темпами порівняно з продуктивністю праці, що негативно впливає на результативні показники діяльності аграрних підприємств [6, с. 79]. Це в першу чергу стосується виробництва, де активно використовується ручна праця і де традиційно є вагомим вплив несприятливих природно-кліматичних чинників на врожайність сільськогосподарських культур та загальні обсяги виробництва сільськогосподарської сировини. Вплив також здійснює той факт, що в ос-

новному сільськогосподарські підприємства зорієнтовані на виробництво продукції з низькою доданою вартістю (рослинницької продукції) з метою її експорту. Певний внесок у зростання номінальної величини середньомісячної заробітної плати також внесли і суб'єкти рибогосподарського підприємництва, котрі в останні роки диверсифікували свою діяльність.

Ще більш вагомою є роль сфери сільсько-го, лісового та рибного господарства у забезпеченні прийняттого рівня зайнятості сільсько-го населення. Динаміка зайнятості в сільському, лісовому та рибному господарстві в період з 2010 по 2021 року відображала спадну тенденцію. Так у 2010 році даний показник становив 640,6 тис. чол, у 2011 році — 603,5 тис. чол, у 2012 році — 621,1 тис. чол, у 2013 році — 548,0 тис. чол, у 2014 році — 517,9 тис. чол, у 2015 році — 478,9 тис. чол, у 2016 році — 473,2 тис. чол, у 2017 році — 468,0 тис. чол, у 2018 році — 453,0 тис. чол, у 2019 році — 440,5 тис. чол, у 2020 році — 409,7 тис. чол, у 2021 році — 399 тис. чол. У 2021 році порівняно з 2013 роком динаміка зайнятості в сільському, лісовому та рибному господарстві знизилася на 241,6 тис. чол. або на 37,7%. У 2021 році порівняно з 2016 роком динаміка зайнятості в сільському, лісовому та рибному господарстві знизилася на 74,2 тис. чол або на 15,68%.

Негативна тенденція у динаміці зайнятості у сільському, лісовому та рибному господарстві у 2010—2021 роках пояснюється поступовим збільшенням застосування процесів автоматизації та механізації у сільськогосподарському виробництві, що однозначно зменшує потребу у робочій силі. Певний вплив на динаміку зайнятості у названих секторах також здійснило проведення декількох етапів реформи лісового господарства (укрупнення лісгосподарських виробництв, корпоратизація лісового сектора).

В умовах вторгнення на територію України російських загарбників, окупації частини території та руйнації матеріально-технічної бази галузей важкої індустрії, роль сільського, лісового та рибного господарства у соціально-економічному піднесенні регіонів, в першу чергу сільських територій, стає ще більш вагомою. Особливо вагомою є їх роль у забезпеченні сільської зайнятості та рівні доходів місцевих жителів. Зокрема, значний потенціал у вирішенні даної проблеми міститься у царині налагодження виробництва різноманітних видів біологічного палива на основі утилізації мало-ліквідної та некондиційної деревини [5]. У місцях здійснення суцільних рубок утворюють-

ся значні обсяги лісосічних відходів, котрі до-недавна, як правило, спалювалися, оскільки суб'єктам лісгосподарського підприємництва було не вигідним забезпечувати їх утилізацію. Фактично спалювалася ресурсна база виробництва біологічного палива. У нинішніх умовах, коли зростає роль відновних джерел виробництва енергії, необхідним є налагодження корисного використання ресурсної цінності деревних відходів. Для підвищення рівня заінтересованості постійних лісокористувачів в утилізації матеріально-речової субстанції неліквідної деревини держава має інституціоналізувати комплекс фінансових преференцій, що зробить біо-енергетичний бізнес вигідним видом діяльності для суб'єктів лісгосподарського підприємства. Це позитивним чином вплине як на динаміку зайнятості місцевого населення лісозабезпечених регіонів, а також на рівень оплати праці співробітників постійних лісокористувачів.

Значний потенціал щодо зростання зайнятості у сфері природокористування (сільське лісове та рибне господарство) міститься в царині нарощення потужностей органічного землеробства, тваринництва та кормовиробництва. Саме цей сегмент сільського господарства є перспективним щодо зростання зайнятості, оскільки потребує додаткової кількості робочої сили. Більше того, саме органічне сільськогосподарське виробництво — це прерогатива сектору малих та середніх суб'єктів аграрного підприємництва, оскільки великим агропромисловим об'єднанням не вигідно використовувати органічні технології, котрі об'єктивно зменшують врожайність сільськогосподарських культур і відповідно валові збори рослинницької продукції.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В умовах руйнації матеріально-технічної бази галузей важкої індустрії внаслідок збройної російської агресії зростає роль сфери природокористування для забезпечення прийнятних темпів соціально-економічного піднесення України. Сфера природокористування передбачає господарське освоєння природно-ресурсного потенціалу і його подальше залучення у переробні ланки продуктових ланцюгів, що на даний момент виступає вагомою детермінантою зростання рівня зайнятості та підвищення доходів громадян. Ключовим елементом сфери природокористування виступають сільське, лісове та рибне господарство, котрі є базовими ланками сільської економіки, а в умовах структурних зрушень виступають структурують-воруючою ланкою національного господар-

ства в цілому. У 2010—2021 роках спостерігається позитивна тенденція у динаміці номінальної середньомісячної заробітної плати у сільському, лісовому та рибному господарстві. Водночас у динаміці заробітної плати у порівнянних цінах на початок 2010 року у названих галузях спостерігається низхідна тенденція, що свідчить про випереджаючі темпи інфляційно-девальваційних процесів над темпами зростання реальної заробітної плати. У 2010—2021 роках у динаміці зайнятості у сільському, лісовому та рибному господарстві має місце низхідна тенденція, що зумовлено підвищенням рівня автоматизації, цифровізації та механізації сільськогосподарського виробництва, а також проведенням декількох етапів реформи лісового господарства, яка призвела до зменшення зайнятості у секторі державних лісових господарств. Виходячи з викликів воєнного часу та базових трендів у розвитку сфери природокористування, можна стверджувати, що вагомими чинниками підвищення рівня доходів місцевих жителів та зростання зайнятості у природно-ресурсному секторі є розбудова матеріально-технічної бази розвитку біоенергетичного сектора лісового господарства та нарощення масштабів органічного сільськогосподарського виробництва.

Література:

1. Андрющенко А. Оплата праці в сільському господарстві: стан, тенденції, причини. Аграрна економіка. 2014. Т.7, № 1—2. С. 65—73.
2. Беркут Т.В. Регіональні особливості сільськогосподарського виробництва у господарствах населення. Економіка АПК. 2008. №11. С. 19—25.
3. Голян В. П'ять причин занепаду українського села. Економіст. 1.12.2015. [Електронний ресурс]. URL: <https://ua-ekonomist.com/10990-vasil-golyan-pyat-prichin-zanepadu-ukrayins-kogo-sela.html>.
4. Кольоса А.А. Природні ресурси як фактор зміцнення фінансової самодостатності сільських територіальних громад. Агросвіт. 2023. №19. С. 45—51.
5. Мединська Н.В. Інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами як складник економічного механізму природокористування. Причорноморські економічні студії. 2021. Вип. 72. Ч. 2. С. 63—69.
6. Плотник О.Д. Основні тенденції використання трудових ресурсів аграрних підприємств Полтавської області. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 2. Т. 2. С. 76—79.

References:

1. Andriuschenko, A. (2014), "Wages in agriculture: state, trends, reasons", *Ahrarna ekonomika*, vol. 7, no. 1—2, pp. 65—73.
2. Berkut, T.V. (2008), "Regional peculiarities of agricultural production in households", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 19—25.
3. Holian, V. (2015), "Five reasons for the decline of the Ukrainian village", *Ekonomist*, available at: <https://ua-ekonomist.com/10990-vasil-golyan-pyat-prichin-zanepadu-ukrayins-kogo-sela.html> (Accessed 10 May 2024).
4. Kol'osa, L.L. (2023), "Natural resources as a factor in strengthening the financial self", *Ahrosvit*, vol. 19, pp. 45—51.
5. Medyns'ka, N.V. (2021), "Investment support in the field of waste management as a component of the economic mechanism of nature management", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 72, no. 2, pp. 63—69.
6. Plotnyk, O.D. (2010), "The main trends in the use of labor resources of agricultural enterprises of the Poltava region", *Poltavs'koi oblasti. Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, no. 2, pp. 76—79.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2024 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663